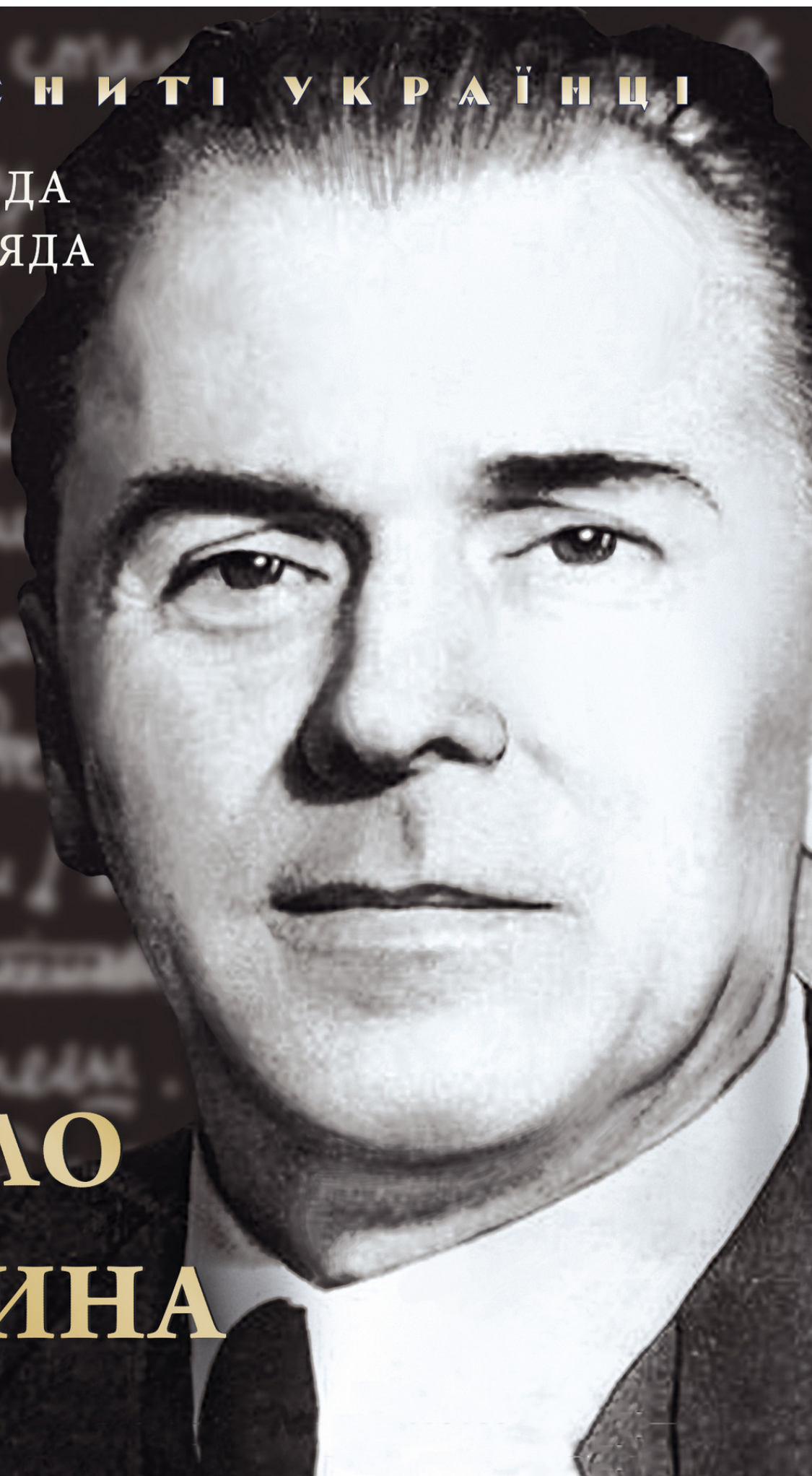

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

ІГОР КОЛЯДА
ЮЛІЯ КОЛЯДА

ПАВЛО
ТИЧИНА

FOLIO

Знамениті українці

Ігор Коляда

Павло Тичина

«ОМІКО»

2018

Коляда І. А.

Павло Тичина / І. А. Коляда — «ОМІКО», 2018 — (Знамениті українці)

Павло Григорович Тичина (1891—1967) увійшов в історію нашої культури як поет-новатор, романтик, співець Весни, автор неперевершених «Сонячних кларнетів», перекладач, богослов, науковець, музикант, художник. Він збагатив українську мову понад 1500 неологізмами, які внесені до сучасних словників. Навчив відчувати в поезії музику та мислити образами, говорив до Всесвіту мовою рідної української землі. І водночас він був людиною, про яку Василь Стус написав: «Феномен Тичини — феномен доби. Його доля свідчитиме: поет жив у час, що заправив генія на роль блазня. І поет погодився на цю роль... ставши блазнем при дворі кривавого короля...».

УДК 929:821.161.2

Содержание

Розділ перший. Рід	5
Розділ другий. Батько	10
Розділ третій. Мати	13
Розділ четвертий. Дитинство Співця яблуновоцвітності	15
Розділ п'ятий. Перша вчителька	19
Розділ шостий. Роки навчання. Хор. Бурса. Семінарія. Інститут	21
Кінець ознакомительного фрагмента.	24

Ігор Коляда, Юлія Коляда Павло Тичина

Розділ перший. Рід

У підготовчих матеріалах до ненаписаної книги «Моє дитинство» Павло Григорович Тичина занотував: «Ще як я був малим, у нас у хаті на стіні висіла лубочна картина «Переяславська рада». І батько, було, показує пучкою на запорожця, що з лівого боку на якомусь пні, чи що, сидів: «Оце полковник Тичина». <...> І я довго дивився на картину і вгадував: а де ж той Тичина, наш предок?» Про джерела цієї інформації поет повідомляє лаконічно: «Батьку про це сказав хтось...» Відзначимо: відомості точні. Йдеться про Гната Тичину, прапрапрапрапрадіда поета. Щоправда, той 18-річний козак був у війську Б. Хмельницького не полковником, а полковим старшиною – полковим писарем. «Можливо, це була романтика, – пише Павло Григорович, – хоч, правда, у так званих «полу-ботківських мільйонах» було й наше прізвище». Автори приміток до 11-го тому академічного «Зібрання творів» поета у 12 томах коментують ці слова так: «Рід Тичин був пов'язаний з родом гетьмана П. Л. Полуботка (1660—1724), <...> який поклав 1 мільйон фунтів стерлінгів до Ост-Індської компанії з річним зростом 4%». Сімейний переказ підтверджується документально.

У Російській імперії історія скарбів П. Полуботка, захованих у лондонському банку, вважалася у кращому разі вигадкою, легендою. За браком доказів у її реальність ніхто не вірив. Проте 1907 року професор Олександр Рубець надрукував у журналі «Новое время» статтю, де повідомив, що в одному з архівів йому пощастило виявити розповідь англійського шкіпера, який 1720 року віз на шхуні з Архангельська до

Лондона трьох молодих плечистих українців, двоє з яких насилу втягнули на судно важкий кадівб, і їхнього дядька-наставника. А в Лондоні шкіпер супроводжував своїх пасажирів як перекладач до Ост-Індської компанії, де один з них, назвавшись сином Полуботка Яковом, зробив вклад на суму 200 тисяч золотих рублів. Зобов'язавшись щороку нараховувати на вклад 4% зі щорічним зростанням суми за рахунок дивідендів, компанія прийняла його на невизначений термін до запитання Яковом або його батьком, або уповноваженими ними особами, або, у разі їхньої смерті, спадкоємцями. Положення про конфіскацію за давністю років на цей вклад не розповсюджувалося.

Наказний гетьман Павло Леонтійович Полуботок був одним з найбагатших людей Гетьманщини і, можливо, найспроможнішим вельможею Лівобережної України. Після арешту з казни гетьмана вилучили величезну суму золотих, срібних і мідних грошей. Проте сьогодні стверджують, що було вилучено не все. Звідкись стало відомо, що «у гетьмана було більше золотих і срібних монет», їх нібито і вивезли через Архангельськ до Європи. При цьому, як не дивно, жодних розписок, гарантійних документів не залишилося.

Рід Полуботків почав підноситися за часів діда Павла – Артемія, сотника Чернігівського полку. Леонтій Артеміївович, який успадкував його землі, вважався людиною вельми впливовою, оскільки був родичем самого гетьмана України Івана Самойловича. За його часів батько Павла Полуботка став переяславським полковником і генеральним бунчужним. Отже, майбутній наказний гетьман України П. Полуботок (1660—1723) народився у досить багатій родині і здобув хорошу освіту. Родинні зв'язки з гетьманом Самойловичем забезпечували надійну основу для процвітання сім'ї.

У 1687 році розгорілася боротьба за гетьманську булаву між І. Самойловичем та І. Мазепою. Через доноси та хабарі владу захопив останній. Прихильники скинутого правителя

Гетьманщини один за одним відправлялися у заслання. Здавалося, доля родичів Самойловича була вирішена, але гетьман І. Мазепа чомусь не чіпав Полуботків цілих три роки.

1689 року розкрили справу ченця Соломона, за яку І. Мазепа трохи не поплатився життям. Але при розгляді з'ясувалося, що тут не обійшлося без сина і батька Полуботків. Вирок був негайним і суворим: володіння Полуботків описали і конфіскували на користь військової казни і міста Чернігова. Леонтія Полуботка позбавили полковницької посади, а його син Павло аж до 1705 р. офіційних посад не займав, його приписали до Чернігівського полку. Рід майбутнього гетьмана позбавили багатства, і, здавалося, він мав би назавжди зникнути зі сторінок історії. Але родина Полуботків в особі сина колишнього переяславського полковника знов піднеслася. Як не дивно, просуванню Павла сприяв не хто інший, як сам винуватець розорення роду. Незабаром І. Мазепа зробив П. Полуботка чернігівським полковником.

У 1709 році І. Мазепу оголосили зрадником. Петро І скликав козацьку старшину до Глухова для обрання нового гетьмана. Одним із перших, хто з'явився на заклик російського царя, був Полуботок.

На булаву правителя Малоросії претендували дві людини – І. Скоропадський і П. Полуботок. Але Петро І рішуче відкинув кандидатуру Павла («Ця людина хитра; з нього може вийти інший Мазепа»). Природно, що ніхто, дізнавшись про такий відгук государя, не наважувався наполягати на кандидатурі П. Полуботка. Новим гетьманом України став І. Скоропадський. Хоча й Полуботок не був обділений царською милістю – Полуботкам подарували більше 2000 дворів. Таким чином, Павло став одразу одним із перших багатіїв України, що «жив широко і навіть тримав у себе двір на зразок гетьманського».

У 1722 році помер І. Скоропадський. Тимчасовим наказним гетьманом Лівобережної України став Павло Полуботок. Проте з перших же днів у нього виник серйозний конфлікт із Малоросійською колегією (органом, створеним Петром І), який коштував П. Полуботку свободи і життя. На початку 1723 року протистояння влади в Гетьманщині досягло апогею. Ворожі сторони звернулися до царя з апеляцією.

У своїй відповіді на прохання П. Полуботка дозволити йому стати гетьманом Малоросії Петро І заявив: «Усім відомо, що з Богдана Хмельницького до Скоропадського всі гетьмани були зрадниками, від чого сильно постраждала держава Російська, особливо Малоросія, тому потрібно підшукати в гетьмани вірну та надійну людину». А таким російський цар П. Полуботка не вважав. Проте Полуботок (можливо, розраховуючи на допомогу царського улюбленця князя О. Меншикова) і надалі закидав царя чолобитними. Врешті-решт государ наказав покликати до себе гетьмана, генерального суддю Івана Чарниша і генерального писаря Семена Савича.

Перші особи Малоросії прибули до Петербурга в серпні 1723 року і були прийняті досить привітно. Але наприкінці місяця в Таємну канцелярію надійшов лист Феофана Прокоповича. Посилаючись на письмове донесення чернігівського єпископа Іродіана, він звинувачував П. Полуботка в стосунках з колишнім писарем І. Мазепи – Пилипом Орликом. Для Петра І цього було більш ніж достатньо, щоб розпочати слідство. У вересні Полуботок, Савич і Чарниш з'явилися на допит у Таємну канцелярію, а вже в листопаді були заарештовані і запроторені до Петропавлівської фортеці. За наказом Петра І для з'ясування провини заарештованого до Гетьманщини виїхав бригадир О. Рум'янцев. Цар таємно велів Рум'янцеву обшукати всі будинки і маєтки гетьмана і скласти опис майна. При проведенні цієї операції столичні слідчі переконалися в зникненні більшої частини золотого запасу роду Полуботків.

Наказний гетьман раптово помер в ув'язненні в 1723 році і забрав із собою в могилу таємницю своїх скарбів. Цілком можливо, що донесення царю про те, що син щойно призначеного гетьмана Малоросії Яків Полуботок ще в 1720 році вивіз до Англії і поклав у банк Ост-Індської компанії (Лондонський банк) діжку золота, відіграло вирішальну роль в арешті батька. З часом таємне досє за справою Полуботка потрапило на очі жадібного О. Меншикова,

коли він правив Росією замість Катерини І. Тимчасовий правитель направив до Англії офіційний урядовий запит, на який позитивної відповіді не отримав. За часів Катерини ІІ таку саму спробу повернути до казни золото гетьмана України робив фаворит імператриці Г. Потьомкін-Тавричеський.

Отож, професорова стаття прогрімала, наче бомба. Адже за двісті років, завдяки відсоткам, внесок мав у стократ збільшитися – йшлося приблизно про 800 млн царських рублів! Наступного року на автора сенсаційної знахідки обрушився цілий шквал листів від людей, які доводили свою спорідненість із Полуботком. Щоб якось скоординувати дії претендентів на одну з найбільших у світі спадщин, 1909 року в Стародубі був скликаний спеціальний з'їзд нащадків гетьмана. Професор Рубець звернувся до зборів з промовою, в якій запевняв, що вклад гетьмана в англійському банку справді існує, і ці відомості були отримані від особи, яка заслуговує повної довіри. З'їзд спадкоємців Полуботка обрав комісію з 25 осіб. На зібранні у складчину гроші ця комісія найняла групу компетентних фахівців для вивчення питання. Останній вдалося з'ясувати, що до одного з англійських банків дуже давно надійшов вклад із Росії на суму 10 тисяч голландських дукатів, але за умовами зберігання банк відсотки не нараховував. Для розгляду цієї справи довелося відправити до Лондона спеціальну делегацію, яка зіштовхнулася там із суцільним нерозумінням з боку наступників банку, який колись належав Ост-Індській компанії. Службовці, посилаючись на таємницю вкладів, не допустили російських спадкоємців Полуботка до архівів і банківських документів. Посланцям довелося повернутися ні з чим.

На з'їзді професор О. Рубець, зокрема, уклав список законних спадкоємців Полуботка. Саме той документ і мав на увазі П. Тичина, коли писав: «У так званих «Полуботківських мільйонах» було й наше прізвище».

Тепер – найцікавіше. Коли в Україні остаточно перемогли більшовики, нова влада зацікавилася як «золотим запасом» гетьмана, так і списком професора О. Рубця. Відомо, що 1922 року посол УСРР у Відні Юрій Коцюбинський вів переговори з полковником Робертом Мітчеллом, представником «Валк оі England», куди нібито потрапили українські скарби після ліквідації Ост-Індської компанії. Англієць заявив, що для повернення внеску існують певні перешкоди, адже радянський уряд України не визнаний Лондоном. Крім того, якщо ту астрономічну суму, яка накопичилася за 200 років, ураз вилучити з фінансового обігу, то вся британська економіка полетить шкереберть. Полковник дав зрозуміти, що може йтися хіба що про торгово-економічну угоду на міждержавному рівні.

Після утворення СРСР (грудень 1922-го) усі посольства України було закрито. Чи продовжилися переговори з представником англійського банку – не відомо. Але в будь-якому разі Ю. Коцюбинський не діяв лише на власний розсуд – він мав відповідні директиви з Харкова, тодішньої української столиці. За деякими свідченнями, хід переговорів розглядався на таємній нараді президії ВУЦВК під головуванням «всеукраїнського старости» Григорія Петровського.

Надалі першу скрипку в цій історії заграла Москва, а точніше – наркомат внутрішньої й зовнішньої торгівлі СРСР, який з 1926 року очолив кремлівський довгожитель Анастас Мікоян. Він на початку 1930-х був уповноважений проводити надсекретні оборудки з іноземними фінансовими установами вартістю в десятки мільйонів доларів (на кшталт продажу за кордон частини колекції Ермітажу). деякі знайомі А. Мікояна стверджували, що він був у курсі всіх подальших переговорів щодо золота Полуботка. Можливо, особисто брав у них участь.

Судячи з публікацій у російській пресі останніх років, радянська розвідка виявляла неабиякий інтерес до справи «золота гетьмана П. Полуботка»: його активно шукала лондонська резидентура НКВС. Є свідчення, що у 1938 році англійська делегація прибула до Москви, де вела таємні переговори щодо угоди про гетьманські скарби з представниками Зовнішторгбанку.

Немає необхідності доводити, що питання такої ваги не могли не контролюватися Й. Сталіним – адже він пильнував і менш важливі справи. Що вже казати про золото українського гетьмана! А коли згадати, що радянський диктатор готувався до великої «визвольної» війни в Європі, яка потребувала колосальних витрат, можна уявити, наскільки жаданими були для нього пошуки легендарних мільйонів. А втім, уряди СРСР та Великої Британії так і не дійшли згоди щодо повернення гетьманських скарбів. У 1939 році вибухнула друга світова війна. Нащадок Полуботка не знадобився. Натомість величезну послугу СРСР гроші Павла Полуботка зробили після завершення війни. Велика Британія, як відомо, була союзником СРСР і надавала значну військову допомогу – йдеться про поставки військової техніки на сотні мільйонів фунтів стерлінгів. Саме грошми Полуботка і заплатив СРСР за ці поставки. Текст угоди, яку підписали 27 грудня 1947 року А. Мікоян і англійський посол в СРСР Петерсон, був і справді фантастичним. Саме тому, напевно, знайти сьогодні якісь згадки про нього в радянських виданнях неможливо. Хоча сам Анастас Мікоян, за словами його сина Степана, вважав підписання цього договору головним досягненням свого життя. Уряд Великої Британії відмовився «за деякими винятками від своїх претензій до Радянського Союзу в зв'язку з постачанням і послугами за час Другої світової війни». За іншими радянськими боргами встановлювалися надзвичайно низькі ставки – 0,5% річних, а для виплат як за ними, так і за позиками, які ще не були надані, встановлювалася відстрочка погашення 15 років. Натомість Велика Британія отримувала 750 тис. тонн кормового зерна, але не безкоштовно, а за цінами, «які сторони узгодили». Існував ще й таємний додаток до договору, але зміст його також досі невідомий. Наприкінці 1950-х років англійці почали виявляти неспокій з приводу пробачених військових боргів і наполягати на укладенні нової угоди, яка б анулювала всі британські і радянські взаємні фінансові претензії, причому як державні, так і з боку приватних осіб. Цілком можливо, що пропозиція англійців була безпосередньо пов'язана з новим спалахом інтересу до справи про спадщину гетьмана. Тоді про Полуботка опублікували невелику замітку в «Известиях». Перспектива судового позову навряд чи могла залишити британських фінансистів байдужими. Прем'єр-міністр Великої Британії Гарольд Вільсон кілька разів спеціально приїжджав до СРСР і під час зустрічей із А. Мікояном намагався зрушити це питання з мертвої точки. Англійці були навіть згодні пробачити СРСР царські борги. Але все залишалося, як і раніше, і тільки 5 січня 1968 року була укладена міжурядова угода «Про врегулювання взаємних фінансових і майнових претензій». Уряди домовилися не пред'являти один одному претензій ні від свого імені, ні від імені своїх юридичних і фізичних осіб. Але представники СРСР наполягли, щоб в угоду внесли тимчасове обмеження: угода торкалася тільки претензій, що виникли після 1 січня 1939 року. Вочевидь, радянські лідери розраховували у майбутньому ще раз «подоїти» британців, шантажуючи їх Полуботком. Великій Британії знадобилося ще 18 років дипломатичних зусиль, щоб укласти другий договір про взаємну відмову від претензій, що виникли до 1939 року. Відповідний документ був підписаний під час візиту міністра закордонних справ СРСР Едуарда Шеварднадзе в Лондон у липні 1986 року.

У центрі уваги українського суспільства гетьман Павло Полуботок знову опинився у 1990 році з подачі відомого поета Володимира Цибулька. Під час однієї з частих тоді зустрічей української інтелігенції у київському Будинку вчителя Цибулько з трибуни розповів про 200 тисяч золотих червінців, які П. Полуботок на початку XVIII ст. залишив в одному з англійських банків під відсотки. Слова В. Цибулька знайшли вдячних слухачів. У газетах з'явилася довідка експертів «Дойче-банку», згідно з якою Україна мала найкращі стартові умови для незалежності серед 15 республік СРСР. А тут ще й інформація про те, що кожному з 52 млн мешканців України може припасти по 38 кілограмів золота – якщо Україні вдасться повернути скарб Полуботка на батьківщину. Сам Володимир Цибулько через багато років зізнався, що «золото Полуботка», як, зрештою, і довідка експертів «Дойче-банку», були радше вдалими агітаційними кроками, ніж об'єктивною реальністю.

Однак на початку 1990-х тема золота Павла Полуботка не сходила з газетних шпальт. Народні депутати Володимир Яворівський і Роман Іваничук закликали добитися від Великої Британії повернення національного багатства. Була навіть створена спеціальна комісія на чолі з академіком П. Троньком, яка відвідала Лондон. Але британці ввічливо відповіли, що ніяких грошей Полуботка у них немає.

Уряд УРСР 3 серпня 1990 року доручив «МЗС УРСР, юристам, історикам, управлінню архівів провести дослідницьку роботу, щоб поставити остаточну крапку в справі про спадок українського гетьмана Павла Полуботка».

Британські газети вийшли з сенсаційним повідомленням про те, що «Україна висуває Об'єднаному Королівству претензії на суму в 16 (!) трильйонів фунтів стерлінгів золотом», а британські економісти одразу ж підраховали, що при цьому кожному підданому монархії доведеться викласти приблизно 38 кілограмів золота.

Але до чого тут Павло Тичина? Деякі дослідники його життя та творчості припускають, що якби радянський та британський уряди таки домовилися, знадобився би справжній спадкоємець П. Полуботка, оскільки саме в його руки – хай лише формально – й належало повернути гетьманські капітали. На їхню думку, це була ще й «захисна парасоля» поета – ціна його життя дорівнювала вартості скарбів П. Полуботка. Ось чому Павло Григорович, на відміну від багатьох колег по перу, не потрапив під машину сталінських репресій. Ось чому його ім'я ніколи не фігурувало у протоколах допитів НКВС.

Більше того, не можна виключати, що, готуючись отримати гетьманські мільйони, влада зробила й певні практичні кроки. І тут треба згадали поїздку Тичини до Парижа влітку 1935-го. Слід додати, що, виконуючи вказівку з Москви, поет повертався додому досить дивним маршрутом – через... Лондон (!). Погодьтеся, шлях не тільки не найкоротший, а й не зовсім зручний, адже, щоб дістатися Туманного Альбіону, Павлові Григоровичу довелося на катері перетинати Ла-Манш. Зауважимо: він кепсько переносив хитавицю. Був шторм, невеличке суденце важко долало високі хвилі. Весь рейс поет, блідий, наче крейда, тримався за стовп у кают-компанії, маючи в кишені плаща на всяк випадок дві цитрини.

Як зрозуміти цей маршрут? Лише як знайомство з Лондоном? Попередня перевірка, чи дадуть британці Тичині в'їзну візу? Якась вигадливіша комбінація? Відповісти важко, адже не відомо, що саме робив Павло Григорович у британській столиці, які тамтешні об'єкти йому рекомендували відвідати...

Проте принадна історія про лондонське золото гетьмана Павла Полуботка залишається усього лише легендою.

Розділ другий. Батько

Павло Григорович Тичина народився 23 січня 1891 року в селі Піски Бобровицького району Чернігівської області у багатодітній родині дядка Григорія Тимофійовича Тичини. Григорій Тичина пишався своїм козацьким походженням. В «Автобіографії» Павло Григорович писав: «Батько мій з нижчого духовенства: він був сільським дячком і водночас учителем грамоти». Як свідчать архівні документи, Григорій Тимофійович Тичина прибув у село Піски влітку 1887 року в тридцятилітньому віці. Спочатку служив паламарем при храмі, а згодом його призначили дячком і водночас учителем грамоти для селянських дітей. «Слишком тяжела была молодость отца. Отец его, а мой дед Тимофей, никак не хотел учить маленького Григория. В школу походил, мол, год-два – ну и хватит. Этим воспользовались два далеких родственника моего отца. Один из них, священник села Лёток над Десной, сманил Григория к себе, пообещав отдать его учиться в бурсу. Григорий два года чистил у него конюшню, да так и не дождался обещанного. Тогда перехватил Григория к себе другой родственник – священник из села Семиполки. Здесь на подростка помимо чистки конюшни и присмотра за лошадьми в поле еще больше навалили работы. Священник со своими подручными живописцами исполнял заказы иконописной мастерской Киева на Подоле. Часто Григория срочно посылали верхом на лошади в Киев, через глухой Броварский лес, с тем, чтобы к ночи он уже возвратился оттуда с ответом. Григорий мыл кисти, счищал палитры, растирал краски. Но годы шли. Как переростка, его уже не принимали ни в какое училище.

Оставалось одно: самому готовиться к экзамену на дьячка, готовиться урывками, около лошадей, на лугу. Он выдержал экзамен, и его сразу назначили в село Пески», – писав згодом П. Тичина.

У Пісках Григорій Тичина познайомився з молодесенькою дівчиною-сиротою Марією Савицькою, яка вийшла за нього заміж у неповні шістнадцять років. У шлюбі Марії Василівни та Григорія Тимофійовича Тичин народилося тринадцятеро дітей, живими з яких залишилося дев'ятеро – четверо хлопчиків і п'ятеро дівчаток. У своєму щоденнику він згодом зробив такий запис: «Я тільки син бідного дячка з Пісок... Я – сьомий, а всіх тринадцятеро. Я – посередині. До мене: Василь, Проня, Пелагія, Михайло, Ірина, Іван, після мене: Оксана, Євген, Кость, Олександра, Наталка, Сергій».

«Сім'я Тичин (Тичиніних) на ті часи бідна, засмикана нестатками, селянськими клопатами родина, – писав дослідник життя і творчого шляху письменника С. Тельнюк: – ...І все ж, щось у ній було особливе. Всі Тичини... талановиті, тягнулись до творчості».

Люди, які пам'ятали Григорія в молодості, твердили, що ця людина відрізнялася від міщан не тільки одягом (носив піджак, сорочку зі стоячим коміром, мав добротні чоботи), не тільки красою, а й міськими замашками й неабиякою енергійністю. Він усе любив робити «на панську ногу». Так, примушував малих розчісувати волосся за панською модою, називав їх «попанськи» Мішею, Ванею, Павлушею, Ксенею. Навіть дружину, хоч вона й противилась цьому, кликав Машею. Схиляння перед усім панським, а значить, не своїм, автоматично російським, призвело до того, що батько змінив прізвище на Тичинін.

Батько любив дітей, однак зловживав спиртним і, коли хтось попадав під гарячу руку, міг жорстоко побити. Саме від таких побоїв і помер малий Костик, а його смерть примусила батька терпіти муки совісті й ще частіше заглядати в чарку.

Дяк Григорій Тимофійович Тичина вирізнявся серед односельців ще і своєю неординарністю. «Часто отец мечтал вслух о том, чтобы через Пески прошла железная дорога, чтобы была построена в нашем селе больница и почта... Вот если бы и в нашем селе... Но изобразить своего отца начинателем и осуществителем какого-то героического дела – я, право, не могу... Отец мой о многом хорошем думал, о многом беседовал с песковской учительницей Сера-

фимой Николаевной Морачевской (а с ней можно было откровенно говорить)... Отец мой... душой своей любил народ, чувствовал его и уважал, как только можно. Эту любовь к народу он передал и нам, своим детям...»

У родині панував культ книги: довгими осінніми та зимовими вечорами діти вголос читали твори Тараса Шевченка, «Тараса Бульбу» Миколи Гоголя, «Байки» Леоніда Глібова, твори Бориса Грінченка та Марії Загірної.

«У батька мого освіта була домашня, а проте, як тепер я пригадую і з'ясовую, він своїм багатющим досвідом стояв набагато вище багатьох інших. Так навчанню і вихованню дітей він приділяв виключну увагу, навчаючи нас, як треба у світі жити... батько був чудесним, хоча й суворим чоловіком. Він не терпів, коли ми, діти, сиділи без діла... Він об'єднував усіх нас. Чим? Розповідями про свою важку молодість... Батько вчив нас стояти за правду, за справедливість... Мій батько... своєю всією душею любив людей, відчував їх і поважав як тільки можна, цю любов до людей він передав і нам, своїм дітям... Не канонізую його – аніяк! – а передаю все те, що пам'ятаю про нього. Отже: він був і добрим, і строгим, цілими годинами скупченим у собі; він бував і стриманим, бував і гарячим – до того гарячим, що йому трудно було б зупинити самого себе, що було причиною того, що він (всього один раз я в дитинстві це бачив) за коси тягав по долівці мою маму... я той день не забуду... Обмер тоді я весь. І скрикнув я люто, я кинувсь до лави – отам, де сокира, мене стусаном п'яний батько одкинув. А сам мов отямивсь – і вийшов із хати, замовкли сестрички. Мов згасло і літо», – згадував згодом Павло Тичина.

Родина Тичин, яка була великою, жила скрутно, перебиваючись із хліба на воду, у хаті були несказанні злидні, діти хворіли, але не те що на ліки, навіть на кращі харчі батько не міг спромогтися, через що малими дітьми пішли з цього світу три Павлові брати й сестра.

Батько майбутнього поета був музично обдарованим: мав тонкий слух і чудовий голос. «В одну из поездок своих в Киев он купил себе малого формата гармонию. И вот, когда мы пели песни, он подыгрывал на ней. Он научил нас петь украинские песни: «Ой, за гаєм, гаєм», «Тече річка невеличка», «У сусіда хата біла», «Сонце низенько», а из русских – «Хуторок» («За рекой на горе лес зеленый стоит»), а также «По синим волнам океана» – «запрещенную» песню, как он говорил нам таинственным голосом». «Мало тямлячи в каертоні, – писав син про батька, – він страшенно був засумував, як по дорозі в Нову Басань загубив цю магічну річ. Коли ж на весіллі закричали на все село кларнет, тромбон з барабаном та скрипкою – батько цілу ніч сидів на призьбі і все слухав. Ходив також батько і на іменини до Раковича (пана по сусідству) – послухати військову музику з Ко-зельця. Слух у батька був дуже тонкий. Це не тільки щодо співів. Було, увечері, на призьбі: а цить, Павлушо, он чугунка на Бобровицю їде, чуєш, як торохтить? Звичайно, я не міг так напружити слух, тим більше що Бобровиця від нас – 18 верстов».

Діти у Григорія Тичини від природи мали унікальний слух, були дуже голосистими, співучими. Батько і в цій сфері вишколював їх по-своєму. Він любив похвалитися перед гостями домашнім хором, та репетиції проводив оригінально. Як тільки приходив напідпитку, то навіть серед ночі будив дітей і примушував співати пісню «Тече річка невеличка», а сам диригував. У великій родині Григорія та Марії Тичин любили співати пісні українського народу. Із семи років кожен із синів уже допомагав батькові у церкві, співав у церковному хорі.

Вчитель – дяк Григорій Тимофійович – не був схожий на тих дяків, які вчили дітей по селах. Він мав талант педагога. Прищеплював учням високоморальні засади: доброту, чесність, правдолюбство, наполегливість у досягненні мети, любов до рідного краю, рідної мови і пісні. Він мав чудовий голос, а тому з учнями розучував, окрім духовних творів, народні пісні, колядки, веснянки». Годинами сидів маленький Павлусь на печі й слухав, як батько розповідає дітям урок. «У нашій хаті в першій кімнаті із земляною долівкою (а була ще й друга кімната, з дерев'яною підлогою) стояли дві довгі парти. На кожній парті сиділо душ по десять або ж по дванадцять учнів. Не знаю, скільки мені тоді вийшло років, коли я однієї зими вже підсідав то до одного, то до іншого учня і якось швидко, непомітно для себе вивчився читати», – пригадував згодом Павло Григорович.

Григорій Тимофійович, прагнучи дати синам освіту, влаштовував їх у церковні хори, що давало змогу навчатися в духовному училищі та семінарії, де учнів утримували за церковний кошт. «У отца много было нас, детей. Чтобы обучить всех в губернских школах – не хватало средств. Жалованье свое (60 рублей в год) надо было делить пополам с другим дьячком, присланным из Курской епархии... Не удивительно, что самая старшая сестра моя Ефросиния осталась без учения, малограмотной. Она нанялась служить у каких-то панов в Киеве. Старшего брата Михаила отцу удалось определить в Троицкий хор города Чернигова, и он уже учился в бурсе. Любимая моя сестра Поля – только еще кончала песковскую земскую школу, – и отец с матерью не знали, как быть с ней: определять ли ее в одно из учебных заведений Чернигова (у Поли была склонность к математике), или же попытаться пристроить в модистки, в Киев, – учиться шить. За учение другого старшего брата моего, Ивана, приходилось платить в бурсу, а тут еще и я подрастаю. Что делать? Куда кинуться? И надо сказать: часто в нашей семье из-за нехватки денег между отцом и матерью возникали нелады... что очень тяжело отражалось на мне» (зі спогадів Павла Тичини).

Незважаючи ні на що, майбутній поет через усе своє життя зберіг у пам'яті шановне ставлення до батька, і перший відомий вірш датовано 1906 роком – роком смерті батька, що прожив усього 56 літ; він називався «Під моїм вікном» і був присвячений саме йому.

Розділ третій. Мати

«У житті моєму великий вплив на мене мала моя мати, світлий образ якої я ніколи не забуду. Мати першою прищепила мені любов до народної пісні, прилучивши до найбагатших цінностей української творчості. Вона вчила нас насамперед бути чесними в житті й правдивими», – згадував Павло Григорович Тичина.

Мати – Марія Василівна Тичина (уроджена Савицька; 1861— 1915), молодша від поетового батька, була вродливою, лагідною, працьовитою, кохалася в народних піснях. Зберігся її портрет: на голові темна хустка, добре лагідне, хоч і зажене обличчя, проникливі очі, замріяна і збентежена палка натура – характерний образ української жінки.

«Мати моя Марія Василівна – яка вона була добра, людяна й хороша... Бувало, мама й каже: не займай павука, викинь легенько з віничка – хай лізе... Привчала, щоб ми уранці, умившись, ставали на молитву перед іконами».

Матуся була добра і милосердна, бо січнева. І Павлусь був січневий і вродився в маму. Від матері, яка прекрасно співала, наслідував абсолютний слух і гарний тембр голосу. Жили в скруті, упроголодь. Прийде було матуся аж поночі, не роздіваячись, у чоботях так і засне, бо ж вимучилася, добуваючи клуночок борошна у шкуродера Базики. Але на порятунок приходила пісня. Вона розраджувала, не давала щоденним клопотам про хліб насущний затьмарити світ, зів'янути ясному «цвіту-первоцвіту», що розквітав у душі малого хлопчика, якому судилася доля генія.

«Батько помер. Телеграми прийшли мені й Євгену. Увесь поїзд здавався мені наповненим печаллю. На другий [день], як поховали батька, я пішов на свіжу могилу. Там уже на колінах стояла мати, маленькі сестри мої Саша й Наташа принесли батькові снідять (у мисках і в тарілках), і мати все це поставила на могилі, сказавши: нехай старець чи странник якийсь це знайде».

Марія Василівна, як і батько Григорій Тимофійович, робила все можливе, щоб діти здобули освіту. Коли сини і дочки почали підростати, вона віддавала в оренду, а потім і продала свої землі, щоб платити за навчання дітей. Односельці заздрили, що діти Тичин навчаються в Чернігові та Києві. Коли діти приїздили додому, Марія Василівна, на той час уже вдова, йшла по селу на позички, щоб нагодувати дітей, – радість яка ж, діти приїхали на канікули. А односельчани їй дорікали, чого вона побирається, як старчиха. Марія Василівна приходила додому, тихо плакала, діти страждали від того, що їхня ніжна і лагідна матуся непомітно втирає сльози і нічого їм не каже. Хтось із односельців дорікнув і Тичининим дітям – мовляв, придурюєтеся бідними, а самі он – і вчитеся, і малюєте, і книжки з собою привозите... Діти зрозуміли причину материних сліз і намагалися додому приїздити нечасто й ненадовго, щоб не приносити матері страждання. Вони, мабуть, не розуміли, що мати, яка бачить дітей рідко, страждає ще більше.

Марія Василівна померла 1915 року. Померла несподівано, і лише тоді діти дізналися, в яких боргах жила їхня мама, щоб дати їм усім раду. Братам і сестрам Тичинам пропонували за борги віддати родинну садибу, але вони не погодилися. Це ж РОДИННА САДИБА, тут ходили тато й мама, тут й вони росли... Кілька років були дуже важкими, бо все зароблене по копійці діти складали, щоб віддати матеріні борги. Але ця хата, в якій народився поет, не збереглася. Її, як і все село, спалили солдати нацистської Німеччини 28 грудня 1942 року. У цю ніч гітлерівці спалили і розстріляли 840 пісківчан, серед них і племінницю Павла Григоровича

Ольгу з двома дітьми. Це була помста фашистів за вбитого в лісі офіцера. Місцеві партизани вкрали його мотоцикл. Тоді німці від місця вбивства відрахували відстань до найближчого села. Вийшло так, що це були Піски. Попередили селян, щоб мотоцикл поставили під церкву. Партизани не призналися, що це їхніх рук справа. На ранок села не стало...

...Від матері дітям діставалися дивні слова: «перегулюється небо», «окалавуритись», «обговтатись», «переминджигується». дівчата смішили маму: «А йдіть, мамо, а то самовар перегулюється, треба окалавуритись чашками, щоб вода не переминджигувалась».

І вже по матусиній смерті засяє її душа в її ж таки слові енгармонійнім:

День біжить,
дзвенить-сміється,
Перегулюється! —

запише молодий поет Павло Тичина у своїй збірці «Сонячні кларнети».

Розділ четвертий. Дитинство Співця яблуновоцвітності

У мальовничому куточку лісостепової України, в Новобасан-ському районі, недалеко від Чернігова, розкинулось село Піски, яке оповите з півдня чарівними лісами та завітчаними луками з синьокими озерами, а з півночі розлогими степами. Село Піски засноване в середині XVII ст. в період Національно-визвольної війни 1648— 1657 років на території Басанської сотні Переяславського полку.

Піски! Яка проста й звична назва, але яка особлива, важка, трудом і горем освячена доля! Це ж скільки треба було людині докласти рук, щоб на цих бідних піщаних пригорбах забуяло життя, щоб пустило свій корінь у глибіню землі, де сховані її скарби! Піски... А звідки вони тут? Геологи твердять, що тут, де нині розкинулося село, колись давним-давно знайшов свій кінець один із останніх льодовиків, що сунув із півночі. По дорозі зі Скандинавії він розгубив свої кам'яні валуни, а сюди докотив лише піщані язики й сказав історії: більше не можу! Води могутнього скандинавського льодовика збігли у видолінки, котрі згодом перетворилися на своєрідні оази серед піщаного моря.

Минав час. Родина Маковія (так каже історія, саме з нього, втікача з-під панського ярма, зачалось село) розросталася. Вона вперто освоювала землі на схід, де були чорноземи, озера, пасовиська. Навколо найбільшої водойми – Подолу – з'явилися садиби. Той, хто жив тут, вигідно відрізнявся від решти: город тягнеться до води, а на ньому – і жито, і картопля, і своя паша. Не випадково, що саме серед «подолян» піднялися свої дуки – вершители сільської долі.

...Зима 1891 року обкидала Піски снігами. «...Перший янгол двері відчиняє, другий янгол столи застеляє, третій янгол хрещеному народженому рабу Божому щастя й долі шукає...» Два тижні вже минуло від Нового року, три тижні від Різдва і в родині Григорія та Марії Тичин народився ще один син – Павло. Невідомо, яку долю йому пророчила повитуха: чи попа, чи дяка, а чи хлібороба, – тільки ж напевне долі співця вона йому не передбачила. А батько, мабуть, мріяв, що син його виб'ється в люди – в попи чи в учителі, а може, колись і архієреєм буде – досягне тих височин, які батькові не судилися.

Традиційна дата 27 січня є датою хрещення Павла Тичини – так записано в знайденій Іриною Дмитрівною Блюдо (внучатою небогою поета) у Київському міському архіві виписці з церковної книги в справах Комерційного інституту).

Чоловіче ім'я Павло походить від латинського слова «раїш», що означає «маленький». Павлик – незамінний мамин помічник у догляді за молодшим братом чи сестрою. Він добрий і чуйний. В іграх з однолітками не переходить меж дозволеного, він не тільки, наприклад, не піде рвати яблука в чужий сад, але й зробить усе, щоб відмовити друзів. Його здатність до співпереживання привертає до нього багатьох людей, і вони охоче довіряють йому свої таємниці. Схильний до філософствування. Працювати Павло може в будь-якій галузі. Колег по роботі підкуповує своєю скромністю і працьовитістю, надійністю і готовністю підмінити товариша в скрутну хвилину. Свою роботу Павло виконує так, що ні підганяти, ні змушувати його не треба. Він не мовчун, хоча і балакучим його навряд чи назвеш. У характері Павла всі якості перебувають у гармонії одна з одною і навколишнім світом. Він ніколи не відмовиться від можливості заробити зайву копійчину, але піде на це лише в тому випадку, якщо додаткова робота не надто порушує розмірений уклад його життя. Павло стежить за своєю зовнішністю, уміє красиво вдягатися, у нього хороші манери, – словом, йому є чим зачарувати жінок. Він щедрий і ласкавий коханець, ніжний і пристрасний. Павло шукає жінку, гідну себе, але у нього чудова інтуїція, і він відчуває, яка жінка може відкинути його. Він ставить любов високо, але ніяка навіть найпо-лум'яніша любов не стане йому завадою на шляху до кар'єри. Для досягнення бажаної мети він здатний відмовитися від свого почуття, навіть якщо йому загрожує самотність. Павло ревнивий, але зовні це майже не проявляється, він переживає це почуття в собі.

Він любить дружину, але любов ця тепла і рівна, а не жагучо бурхлива. Допомогає дружині по господарству, але робить це так, щоб кумасі-сусідки не лихословили, що дружина остаточно сіла йому на шию. І пити Павли п'ють, але, як і в усьому, знають міру. Невірність дружини не прощає, дізнавшись про зраду, безжально пориває всі зв'язки. У будинку ним керує дружина – але тільки в будинку. У молодості Павло веде бурхливе сексуальне життя, намагаючись довести самому собі свої сексуальні можливості. У нього трапляються дрібні невдачі, властиві багатьом чоловікам, але для нього це майже трагедія. Павло схильний до статевого неврозу. Він ранимий, і в інтимній близькості йому важливо, щоб жінка розуміла його бажання, йшла їм назустріч, а не керувала його сексуальною поведінкою. Павло любить людську теплоту, у нього розвинене естетичне почуття, він надає великого значення обстановці, в якій проходить його зустріч із жінкою: тиха музика, м'яке світло, квіти у вазі на столі. Павлові чужа груба плотська насолода, він ніжний і ласкавий. Якщо його почуття до дружини погаснуть, він тут же починає шукати собі іншу жінку – для душі. «Зимовий» Павло одружується пізно, його шлюб по любові часто водночас буває і шлюбом з розрахунку. У сімейних відносинах Павло не воліє бути лідером. Йому потрібна дружина активна, здатна перебрати на себе всі обов'язки по дому. Він же буде насолоджуватися створеним нею затишком і спокійною атмосферою. Це зовсім не означає, що Павло нахабно використовує свою дружину, адже він завжди безвідмовний в тому, щоб допомогти їй у будь-якому питанні. Дітей своїх Павло дуже любить і часто їх балує.

Ще малям Павло відрізнявся від інших Тичининих дітей розумом і неабиякою пам'яттю. Він сам твердив, що міг дещо згадати з того віку, коли ще був у сповитку. В «Автобіографії» він згадує якісь світлі плями, кольорові враження від весняної днини, коли ще й розмовляти не вмів: «Пам'ятаю себе в дитинстві дуже рано: мене ще на руках носили. День. Теплінь. Світло-зелене віття звідкись нависає наді мною. Блищить вода... Підсвідомо відчуваю: щось навколо мене діється, але що саме і як – ще не міг я своїм розумінням охопити. Тільки одне вловлював: рух і звук, радісні обличчя і колір гілок, блиск і воду, що пахла свіжістю...» Наступні спогади значно чіткіші: «Ясніше вже себе пам'ятаю в ті роки, коли пробував спинатися на ноги й ходити потроху – спочатку під столом, притримуючись за ніжки його, а потім і назустріч матері, захиляючись рясним сміхом, у широко розкриті, рідні материнські руки...» Він згадував: «Коли був зовсім малий, йому вдягали червону шапочку (чи, може, жовтогарячу), що зав'язувалась поворозочками на підборідді, і коли мати чи старша сестра підносила мене в хаті до вікна й показала, як сходить місяць – великий, червоний... Мовляв, бач, у місяця червона шапочка, і в тебе теж... я від радості щось... сміхом виявляв...»

На фотографії, зробленій у дитинстві (уже в хорі монастиря), бачимо лобатого, кругло-голового хлопчика з великими серйозними очима.

Павлуша ріс серйозним, несміливим, скромним, з вічним бажанням сидіти десь у куточку, щоб його й не помічали. Старався менш нагадувати про себе, заважати дорослим, бо родина була надто велика – одних дітей дев'ятеро, важко було батькам з ними. З дитинства він прагнув усе досягти без чийсь допомоги, намагався наполегливістю переборювати всі перешкоди.

Яскравим спогадом дитинства були поїздки малого Павлуса до Києва: з мамою на прощу та з батьком. Багато цікавого набачився він, та найбільше запам'ятався йому Богдан Хмельницький на коні – і знову згадалися восьмилітньому хлопчаківі батькові й матеріні розповіді про прадіда-запорожця, про козаків та гайдамаків, казки про Котигорошка та Івасика-Телесика, про Кожум'яку та богатиря Михайлика, пісні дяків та сільських дівчат – і все це «опало, мов янтарні зерна», в дитячу душу...

Батько й мати, старші сестри й брати в дитинстві прищепили Павлусеві любов до музики. «Батько. Увечері пізнього літа. Темно вже зовсім. Батько, спершись на низенькі ворота, слухав уважно щось. А я ж на призьбі сидів. І раптом він до мене потихеньку:

– А йди сюди, Павлусю, ось послухай!

«Ліру» парубки імітували (два голоси), у квінту гули, у квінту, а один – заспівав жалібно, як лірник... Ой, як же мене по-чудовому вразила та «Ліра»!»

У хаті Тичин цінувалась книга: усно переказувалася повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба», перечитувалась пушкінська «Казка про царя Салтана». «В дошкільну сільську пору життя мого, коли я весь був в оточенні українських казок, пісень, колядок та щедрівок, – я пам'ятаю: батько читав у родині нам «Тараса Бульбу» М. Гоголя. І – чи то тому, що Гоголь розповідав про Україну, чи тому, що батько прочитані місця пояснював нам своєю рідною мовою і тут же часто додавав ще і власні розповіді про Наливайка, якого живцем на сковороді смажили, чи ж про козака, який, стоячи на землі, у бика, що повз нього пробігав, вирвав бік рукою, тощо – я першу російську прослухану книжку не відчув ще як російську... Але враження лишилося на все життя...»

Материнські казки, пісні сільських дівчат, розповіді батька про козаччину – все це хвилювало, тривожило душу Павлуса, прилучаючи його до великого й прекрасного, наповнювало передчуттям чогось таємничого й незбагненого.

У родині часто лунала з уст батька-дяка старослов'янська мова, і маленький Павло одного разу несподівано заговорив нею без жодних помилок, чим неабияк здивував усіх присутніх. Ще зовсім маленького взяла матуся Павлуса до Києва на богомілья. У Печерській лаврі приступила до святої ікони, а довкола діти плакали, кричали, Павло ж був тихий, і коли мама дотовпилася до святого, той сказав матусі: «Пріобщається із малих сіх та великий будет».

Павлусь мав досконалий музичний слух і дзвінкий мелодійний голос. Батько, почувши, що в Павла голос, мов дзвіночок, давав йому вести партію. «Ти, Павлушко, співай тон, а Ваня хай півтон, а Оксана терції». Отак тригласом і співали «Отверзу уста», а Павлусику ж було 5 літ усього. «Батько грав на гармонію, учив мене дзвони Лаври й руської церкви. Тоді якраз я з батьком проїхав був через два міста – Київ та Чернігів». І так це сподобалось малому Павлусю, що він на широкій пилці, яку батько привіз із Києва й повісив у сніях, «узявши дві палички, показував нені, як дзвонять у Києві. І так я вже надоїв батькові своїм дзвонінням, що він тільки махне рукою: оцей іще мені Павлусь!»

Репертуар у малого Павла Тичини був широкий. Як згадував Павло Григорович, у дитячі роки, побачивши «на старому погребіщі (наполовину закиданому землею) старий великий казан – для польової каші), я дзвонив у нього (точніше – у два великих кільця) й співав своїх пісень, яких уже на той час знав я: від батька (під гармонію, яку він у Києві купив за 50 копійок, мо' за 1 крб, не пригадую); він ще вразив мене тим, що чув у Києві спів криласного хору «Сіде Адам проти рая і плакався горько»; від дяків у клуні (під час храмового свята Трійці) – мене, малого, ще тоді страшенно вразили народні пісні...».

Отож, на формування естетичних смаків хлопця впливали не тільки народні пісні, а й церковний спів, ті секрети церковної музики, в які батько втаємничував сина.

Як і колись Тарас Шевченко, дитиною Павло Тичина мріяв стати малярем-іконописцем, маючи неабиякі здібності до малювання. «На камені я вуглем малював!» Зацікавлене мале дитинча вже приглядається до того, як іконописці малюють святих, як фарбують, із чого і як фарбу видобувають. «Глей із колодязя. Ось вохра. Камінчики з-під маслин. Чорну фарбу з них роблять! Церкву фарбували. Горобця покрасили й пустили. Він поскакав у кущі. Бо не зміг злетіти... Одежа святих – чисті фарби (без домішки) – жовті, сині, жовтогарячі, зелені, коричневі, фіалкові, малинові, бордові (бурякові), іноді білі...» Та не тільки святих тягне його зображувати. Його меткий, чіпкий погляд не проминає «житійних» сюжетів, різних людей, навіть того, що надто віддалене від «святості». І з'являються на стіні чи на камені «нарисованные мной пьяницы нашего кутка (тупика улицы)».

Він навіть готувався вступити до Художньої академії в Петербурзі, але брак коштів став на заваді.

Краса придеснянської природи, українська народна пісня та церковна музика склали кольорові враження малого Павла, що зливалися з образами звуковими; певне, саме вони визначили згодом самотність авторського стилю поета.

Розділ п'ятий. Перша вчителька

1897 року, коли було відкрито земську початкову школу, батько віддає до неї допитливого шестирічного малого Павлуся, в якій він навчатиметься протягом 1897—1898 років. Вчила Павла, як і інших Тичининих дітей, добра незабутня Серафима Морачевська, яка, за порадою дядька, взялася у своїй помешканні для селян заснувати аптеку й бібліотеку, а в школі вести хор. З особливим почуттям подяки згадує Павло Григорович свою першу вчительку: «Таким чесним і трудолюбивим натурам, як С. Морачевська, хотілося дати народові знань більше, ніж потрібно за програмою. І це бажання... стало формою виявлення її душі, її совістю вчителя і людини».

Саме ця витончена, інтелігентна русява, висока й струнка жінка, донька й онука священиків, жителька Чернігова, обрала для себе (як тоді говорили) місцем служби село Піски Ново-Басанського повіту. Саме вона вчила усіх школярів не лише читати й писати, а й малювати, грати в шкільному театрі, співати в хорі. Вона віддала тим пісківським дітям усе своє серце. Саме вона підказала Тичинам, яким чином вони можуть дати своїм дітям освіту. Серафима Миколаївна, як можна судити зі спогадів її учня Павла Тичини, була послідовницею педагогічних принципів великого вітчизняного «на-вчителя учителів» К. Д. Ушинського. Її уроки збуджували уяву учнів, її розповіді були образні... Вона не перевантажувала дитячих мізків надмірною кількістю інформації – вона навчала ці мізки працювати, привчала учнів до систематичної роботи, постійного бажання пізнавати світ...

Багато чого з уроків учительки навіки сонячним блиском залишилося в пам'яті Павла Тичини. У спогадах про своє дитинство Тичина напише: «...моя вчителька, вона – із найдорожчих і найближчих для мене людей...»

Не обмежуючись програмою сільської початкової школи, Серафима Миколаївна проводила для учнів позаурочну роботу, де розглядалися питання з історії України, української мови, влаштовувала репетиції дитячого хору. С. Морачевська за власні кошти створила шкільну бібліотеку, де були твори українських письменників. Облаштовувати шкільну бібліотеку, складати бібліотечний каталог їй допомагав Павло. У бібліотеці він прочитав десятки цікавих книжок українських авторів.

Серафима Миколаївна Морачевська помітила і належно оцінила неабиякі вокальні дані, абсолютний музичний слух, феноменальну пам'ять дякового сина. Вона пробудила в майбутнього поета любов до книги, до рідного слова, музики, навчила нотної грамоти. За добре навчання вона подарувала Павлові «Байки» Леоніда Глібова, оповідання Марії Загірньої (Грінченко) про шахтарів – «Під землею». Помітивши його гарні вокальні здібності, взяла до дитячого хору: «Які це були прекрасні для мене хвилини! Ми співали там українських та російських пісень. Серафима Миколаївна показувала нам ноти, учила по них співати, і я, ще не розуміючи змісту цих значків, з гордістю тримав ноти в руках і прислухався до пояснень улюбленої своєї учительки».

С. Морачевська порадила батькам віддати Павла в один із монастирських хорів Чернігова. Крім того, дітей у хорах також учили. Оскільки інших можливостей дати синові освіту Тичини не мали, вони прислухалися до поради вчительки. Батько, який бачив, як тягнеться син до знань, але через нестатки не міг послати його вчитися далі, віддає 9-річного Павла до хору одного з чернігівських монастирів.

Ставши навіть академіком, Павло Тичина завжди допомагав своїй першій вчительці – і придбати вугілля на зиму, і вислав їй ліки, книги, продукти, аргументуючи свої турботи не безгрошів'ям Серафими Миколаївни, а тим, що їй важко самій ходити в місто, тому колишні учні повинні їй допомагати, а в останні свої роки узявся й за написання поеми, яку присвятив першій вчительці. На жаль, поема «Серафима Морачевська» залишилася незавершеною.

У квартирі 40-річного академіка П. Тичини завжди була на видному місці світлина з улюбленою першою вчителькою. І відомий поет при всякій нагоді **КОЖНОМУ** прагнув розповісти про свою **ПЕРШУ** вчительку, виконуючи біблійську пораду: «Не **ЗАБУВАЙТЕ НАСТАВНИКІВ СВОЇХ!**»

Було Павлові десять років, коли він закінчив навчання у сільській школі. допитливому хлопцеві хотілося вчитися далі.

Розділ шостий. Роки навчання. Хор. Бурса. Семінарія. Інститут

Наприкінці 1900 року батько відвіз Павла Тичину до губернського міста Чернігова, щоб влаштувати у Троїцький хор. Там уже співав його старший брат Михайло, який разом з братом Іваном вчився у бурсі.

В «Автобіографії» поет відтворив свій вступний іспит до хору дев'ятирічним хлопчиком: регент Троїцького монастиря в Чернігові «відкрив кришку фісгармонії – і полились протяжні срібні звуки. Я ввесь перетворився на слух і увагу. В мелодії, яка заповнила всього мене, стільки звучало запитань до когось і звертань, стільки було ласкавої туги, що я ось-ось готовий був заридати. Тільки згодом я дізнався, що в день проби мого голосу регент зіграв одну з частин концерту Боршнянського «Всякую прискорбна еси, душе моя». Переставши грати, він сказав: «Візьми ось цю ноту». Срібний голос із фісгармонії всього мене наповнив. «О! це добре. Дискант, справжній дискант».

Але взяли малоого в півчу лише через рік. Запам'яталася перша співанка в Єлецькому монастирі, в сінях. «Підлога в них кам'яна. Але повитирана на довгі роки ногами тих, хто тут жив. Як глянути – то ямки і долинки, ямки і долинки. Великі плити зміцнені цементом – і на цих місцях долівка не була стерта і утворювалися наче гірські хребти, по яких ступаєш обережно, щоб не звихнути ногу...»

Жив у Єлецькому монастирі, а ходив щодня до Троїцького собору за три верстви співати на архієрейське служіння, та ще й голодний. І ніс по півпуда нот. Все те за скромну монастирську трапезу. За словами поета, учнів-хористів часто зривали з уроків і відправляли співати на кладовищі. Павло Григорович писав, що за виступи хористів «хтось брав гроші, а ми своїми голосами відчерговували собі право жити за це в гуртожитку й ходити на лекції в город до школи». Отак шість років. Співав, і вчився, і плакав.

Регент хору доручав Павлу навчати нотної грамоти новачків. «Регент мене виділяв зпоміж інших хлопчиків-співаків. А може, й любив, – згадуватиме потім Павло Тичина. – Адже я був солістом, був ісполатчиком (я роздавав усім ноти перед кожним співом разом з іншими двома хлопчиками: утрюх двічі під час відправи виходили з хорів униз). Коли хтось із нових хлопчиків поступав до нас у хор, то регент після своєї спроби, під скрипку, кидав мені поділовому: «Тичина, обучи його нот». І я щодня, гордий таким своїм обов'язком перед регентом, кликав новичка до могили Глібова (бо там найбільш затишно між кущами можевелю) і там розказував, накресливши на аркушику ноти в дискант чи альт. Так я обучав Чоботька, Трубеню-ва, Копійку, свого брата Євгена і Грицька Верьовку...»

Починаючи з 1901 року Павло Тичина відвідував заняття в бурсі. Роки навчання у бурсі (1900—1907) були не тільки часом страждань, голодування та безправ'я. Навчаючись там, Павло співав у хорах Єлецького, Успенського, потім Троїцького монастирів та хорі Народного дому. Пізніше, маючи неабиякі навички, він став регентом-керівником семінарського хору. Співи в хорі давали йому змогу заробляти на життя. На заняттях хорового співу Павло проявляв себе здібним учнем. У 1902 р. зі зміною архієрея в Єлецькому монастирі хор хлопчиків було розпущено, Павла перевели до келії Троїцького монастиря (Чернігів). Умови життя хористів у Троїцькому монастирі були тяжкими: «Ми, хористи, співали там усього раз на тиждень, а всі останні дні ходили вчитися до школи... Мене опredілено було до бурси... Нашу науку часто зривали, турбували нас безцеремонно, викликаючи іноді просто з лекцій. Били нас у гуртожитку, де жив і наш репетитор, але надто сильно і за кожний пустяк розправлялися, як з каторжниками».

Монастирський хор Троїцького монастиря, в якому співав Павло, був своєрідним осередком української культури. Його регент П. Доб-ровольський відзначався гуманістичними поглядами та високою національною самосвідомістю. Хор ділився на дві групи – церковну й світську. Хлопчики, які співали в церковній групі, мали право співати й у світській. Це давало змогу хористам виступати в Чернігівському народному домі та хорі «Чернігівського товариства тверезості», а також інших приватних залах.

Вплив на формування світогляду та громадсько-політичної позиції Павла Тичини мав педагог-репетитор М. Подвойський: «Найсвітліші спогади зберігаю я в своєму серці про Миколу Ілліча Подвойського [я його так тільки можу назвати], зустрів я його на найбільш ранньому шляху свого дитинства, коли ще тільки починалося формуватись моє ставлення до людей, моє розуміння праці. Як педагог М. Подвойський виховував своїх бурсаків у душі людяності та патріотизму, національної гідності та любові до України. Він мав заборонений «Кобзар» Т. Шевченка, з якого вечорами читав вірші своїм вихованцям. Намагаючись полегшити суворий побут учнів бурси, сприяти їхньому духовному розвитку, педагог М. Подвойський ходив із ними до театру, цирку. Завдяки йому П. Тичина відвідав виставу М. Гоголя «Ревізор», яка справила на нього незабутнє враження. Під впливом відвідин професійного театру учні бурси організували аматорський театр. Павло Тичина, який став його душею, взяв участь у постановці вистав «Ревізор» М. Гоголя та «Скупий лицар» О. Пушкіна.

Програмне навчання в бурсі не задовольняло допитливого юнака, він багато уваги приділяв самоосвіті: «Я почав цікавитись поезією і сам щось пробував писати. Читав найбільш Пушкіна, Жуковського, Крилова, Глібова... і, звичайно, за всяку ціну ми доставали Горького й Шевченка».

Після смерті у 1906 році батька юнак залишився без фінансової підтримки. Через ламання голосу він більше не міг виступати в хорі Троїцького монастиря. У 1907 р. за рішенням ради Чернігівської духовної семінарії Павлу Тичині, як «неімущому сироті», дозволили продовжити навчання за «казенний кошт». Під час навчання в семінарії прийшли до Павла і різні захоплення: «Бібліотечка власна в сундучку, потім театр, та самодіяльність, та цирк, потім видання рукописної газети «Лопар» та «Метелик», потім – оркестр із картонними сурмами, лірники й бандуристи...»

З 1907-го по 1913 рік Павло навчався у Чернігівській духовній семінарії, як і всі сини Григорія Тичини. «Режим семінарський, звичайно, був уже не той, що в бурсі. Вирвавшись із лабет монастиря, я в семінарії почув себе вільніше трохи». Навчання в цьому закладі давало ґрунтовну загальну освіту, а також семінаристи мали можливість мистецького розвитку – спів у архієрейському хорі, участь у семінарському симфонічному оркестрі, факультатив із малювання, прекрасна семінарська бібліотека та дозвіл користуватися міською світською бібліотекою.

Події революції 1905—1907 років не минули й учнів семінарії. Почалося все з того, що за наказом ректора семінарії Галахова у зв'язку з відлученням Л. Толстого від церкви семінаристи і бурсаки повинні були познімати його портрети; водночас вилучалися з бібліотеки твори Л. Толстого й М. Горького (твори, до речі, придбані на пожертвування семінаристів і бурсаків). Старші семінаристи звернулися з проханням до ректора не знімати портретів Толстого й не вилучати його книг з бібліотеки. Тут же було додано й таке: дозволити випускникам семінарії продовжувати навчання в університеті. Ректор, зрозуміла річ, петицію зігнував. У відповідь розгорівся бунт, «у якому брала участь більша частина семінарської молоді. Семінаристи скликали загальні збори, на які, як писав у рапорті інспектор семінарії Чредін, не допускали нікого з представників інспекції. У відповідь на намагання начальства зайти в приміщення, де відбувалися збори, семінаристи погасили лампи, свистіли і кричали: «Бий їх!» Інспектор, його помічник і наглядач змушені були тікати, а на них з третього поверху полетіли цеглини, залізо з ліжок, абажури і навіть диван». Павло теж був задіяний у цьому бунті. Коли інспектор наказав

йому негайно йти у свою кімнату й не брати участі у «безпорядках», він не послухався і тут же, на очах у Чредіна, помчав до своїх. Разом зі старшими товаришами-семінаристами він теж свистів, вигукував: «Бий їх!» Інспектори повтікали, а семінаристи й бурсаки кинулися громити все ненависне їм. Полетіли шибки у класах, задзвеніло скло й у вікнах квартир окремих, найбільш ненависних викладачів. Навіть самого ректора Галахова не оминула гірка «чаша сія» – і в його вікно було пожбурено не одну каменюку. О третій годині ночі на подвір'я семінарії увірвалися поліцейські, жандарми, військові – для приборкання бунтівників, для арешту призвідців. Було заарештовано 12 учасників бунту. Павлові разом з кількома товаришами вдалося втекти і сховатися, а ті, що потрапили до лап поліції, не виказали нікого... Частину заарештованих було посаджено після суду до в'язниці, а частину випущено; але це не врятувало їх від жорстокого покарання: всі, хто зазнав арешту, з семінарії виключалися». Про Павла Тичину теж стояло питання на педагогічній раді, хоч його ім'я не значилося серед 12 заарештованих. Заслухавши рапорт інспектора Чредіна про поведінку П. Тичини, рада ухвалює: «Тычинин Павел – за дерзкую выходку по отношению к членам инспекции, выразившуюся в непослушании им... по поведению за истекшую четверть отметить баллом 3 (три). По заявлению инспектора, изложенному в прилагаемом рапорте... инспекцией семинарии своевременно были сделаны замечания, выговоры, внушения и предупреждения о том, что в случае неисправления они могут быть уволены из семинарии за неблагоповедение». То було щастя для Павла, що про його поведінку на педагогічній раді доповідав інспектор Яків Іванович Чредін – шеф духового оркестру семінарії. У цьому оркестрі грав на кларнеті й Павло Тичина, і Чредін дуже високо цінував його музичні здібності. Павло зрозумів, що необхідно бути обачнішим.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.